

N. UTKINA
(Maskva)

POZITYVIZMAS RUSIJOJE (XIX a. antroji pusė)

Pozityvizmu Rusijoje susidomėta XIX a. penktajame dešimtmetyje. Tačiau su O. Konto sistema plačiau nebuvo susipažinta, nes beveik nebuvo apie tai rašoma, išskyrus V. Miliutino straipsnį, išspausdintą 1847 m. „Otečestvenyje zapiski“ XI ir XII knygose. Šiame straipsnyje autorius išdėsto O. Konto idėjas. Nuomonės apie pozityvizmą dažniausiai buvo išsakomos laiškuose arba dienoraščiuose.

Vėliau, pradėdant septintuoju dešimtmečiu, pradėjo atsirasti knygų, straipsnių, analizuojančių bei kritikuojančių pozityvizmą. O. Konto idėjos išsamiai analizuojamos V. Lesevičiaus knygoje — „Pažangos idėjų vystymosi apybraiža“ (1868), „Pozityvinės filosofijos pagrindų kritinė analizė“ (1877), „Laiškai apie mokslinę filosofiją“ (1878). 1873 m. pasirodė I. Poletiko knyga „Konto filosofinės sistemos kritika“. 1874 m. Peterburgo universitete V. Solovjovas apgynė magistro disertaciją tema „Vakarų filosofijos krizė (Prieš pozityvistus)“. Tais pačiais metais žurnale „Pravoslavnoje obozrenije“ buvo išspausdinta V. Solovjovo disertacija ir dar vienas jo darbas — „Ogiusto Konto teorija apie tris fazes žmonijos protiniame vystymesi“.

1880 m. pasirodė Volfsono knyga „Pozityvizmas ir V. Solovjovo abstrakčių pradų kritika“, kurioje lyginamos pozityvistinės pažiūros su idealistine V. Solovjovo filosofija. Plačiai kritinei pozityvizmo analizei paskirta B. Čičerino knyga „Pozityvioji filosofija ir mokslų vienybė“ (1892). 1910—1913 m. buvo išleista keletas rinkinių, pavadinimų „Pozityvizmo pirmtakai“.

1898 m. Peterburge, susiorganizavo pirmoji filosofų draugija. Tiesa, tuo metu Rusijoje jau gyvavo panaši draugija, bet ji vadinosi Maskvos psichologų draugija; ji domėjosi ir filosofija. Peterburgo filosofų draugija pirmaisiais savo gyvavimo metais daugiausia nagrinėjo ir rašė apie O. Kontą, nes draugijos įkūrimas sutapo su O. Konto šimtosiomis gimimo metinėmis.

Nors O. Kontu ir labai buvo domimasi, bet jo darbai į rusų kalbą beveik nebuvo verčiami. 1899 m. pradėtas versti į rusų kalbą O. Konto „Pozityvinės filosofijos kursas“ liko neužbaigtas; išėjo iš spaudos tik

du pirmieji tomai trimis knygomis. Populiariausi O. Konto idėjų šaltiniai Rusijoje buvo knygos—„Ogiustas Kontas ir pozityvinė filosofija. H. Liuso ir Dž. S. Milio išdėstymas ir tyrimai“ ir „Ogiustas Kontas ir pozityvizmas“. Pirmoji knyga rusų kalba pasirodė 1867 m., o antroji—Dž. S. Milio, H. Spenserio ir L. Vordo straipsnių rinkinys—1897 metais.

Rusijoje kur kas daugiau buvo verčiami Dž. S. Milio ir H. Spenserio kūriniai. M. Tugan-Baranovskio¹ žiniomis, į rusų kalbą buvo išversti visi Dž. S. Milio raštai, išskyrus „Chapters of Socialism“. Rusų kalba buvo išleisti beveik visi H. Spenserio raštai².

Rusijoje į pozityvizmą buvo žiūrima dvejopai. Vieni jį laikė tam tikra galvosena, orientuojančia į mokslą, visiškai atitinkančia tą vaidmenį, kurį mokslas įgijo, besivystant visuomenei, ir kuris, buvo spėjama, dar labiau pasireikš ateityje. Tokios galvosenos šalininkų buvo nemaža. Bet kokiam savo darbe pirmiausia jie vertino mokslinius metodus ir traktuotes. Pagal tai ir nustatydavo, ką laikyti pozityvistu. Ypač dažnai save vadindavo pozityvistais gamtininkai. Pavyzdžiui K. Timiriazovas, apibūdindamas savo pažiūras, rašė, jog save laiko pozityvistu.

Be plačiai paplitusio žavėjimosi pozityvizmu, kaip tam tikra galvosena, buvo ir kitas jo supratimas, pagal kurį pozityvizmas—nauja filosofinė sistema, turinti savo specifinius bruožus. Tokia filosofiška pozityvizmo traktuotė sutinkama pagrindinių filosofinių kryptių atstovų kūrinuose. Išskirti būdingus, lemiamus pozityvizmo bruožus—sunkus uždavinys, nes pozityvizmas nepasižymi nei vienalytiškumu, nei pakankamu savo sistemos apibrėžtumu. Jeigu imsime vien tik trijų stambiausių pirmojo pozityvizmo etapo atstovų—O. Konto, Dž. S. Milio ir H. Spenserio—raštus, tai rasime daugybę prieštaravimų ir skirtumų jų pažiūrose. Vis dėlto pozityvizmo, imant kartu ir antrąjį—empiriokritinį—jo etapą, būdingiausieji bruožai, aiškiai išskiriantys jį iš kitų filosofinių kryptių, yra scientizmas, fenomenalizmas ir subjektyvizmas. Pastarasis pasitaiko ne tik socialinėse pozityvistų nuotaikose, bet ir slypi jų gnoseologijos pagrinde. Tokia pozityvizmo analizė, atskleidžianti šiuos jo bruožus, sutinkama ne vieno Rusijos mąstytojo darbuose. Jų tarpe buvo ir tokios skirtingos asmenybės, kaip N. Černyševskis ir V. Solovjovas.

1860 m. žurnale „Sovremenik“ buvo išspausdintas N. Černyševskio straipsnis, kuriame apie O. Kontą yra pasakyta, kad jis „pozityvinės filosofijos pradininkas, sukūręs Prancūzijoje vienintelę filosofijos sistemą, ištikimą mokslo dvasiai, vienas genialiausių mūsų laikų žmonių“³. N. Černyševskis prijautė į mokslą orientuojančiai galvosenai, būdingai pozityvizmui, bet jo santykiai su pozityvizmu neapsiribojo vien šiuo

¹ Ж. М. М. Туган-Барановский, Мьяль Дж.-Ст.—«Энциклопедический словарь Брокгауз—Ефрон», т. XIX, СПб., 1896, стр. 308.

² Smulkiają H. Spenserio vertimų į rusų kalbą bibliografiją pateik'a J. Kolubovskis Ibervego-Heincės knygos „Naujos filosofijos istorija“ (1890) priede.

³ Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, т. III, М., 1951, стр. 135.

galvosenos pagyrimu. N. Černyševskio nuomone, pozityvizmo idėjas, kaip ir kantizmą, sukūrė epocha, kurios dvasinis nusiteikimas yra priešingas Švietimo epochai, kai nauji idealai ir jų pasiekimo priemonės prarado Švietimo ideologijai būdingą begalinį optimizmą ir tikėjimą neišvengiamu ir nekludomu protingo pažinimo vystymusi bei protinga žmogiška veikla⁴. Iš Sibiro siųstuose laiškuose sūnui (1876—1878) nemaža vietos skiriama apmąstymams apie mokslo ir neokantizmo bei pozityvizmo „mokslinių“ filosofijų tarpusavio santykius. Pagrindinė visų jo svarstymų mintis yra ta, kad mokslininkai smarkiai klysta, manydami, jog tos filosofinės sistemos turi svarbų begalinio tikėjimo žmogaus pažinimo galimybės principą. O kalbant apie pozityvizmą, reikia pasakyti, kad jo agnosticizmas yra ne epizodinis momentas, į kurį galima būtų nekreipti dėmesio, bet dominuojantis principas, neatskiriamai susijęs su fenomenalizmu. Pozityvizmas negali pasidaryti tokia filosofija, kurios ieško žmonija. N. Černyševskio požiūriu, kur kas artimesnis ieškomam filosofijos idealui yra kitas mokymas — L. Fojerbacho antropologinė filosofija, kurios dėmesio centre, priešingai pozityvizmui, yra ne žmogus, kurį suprasti galima ne betarpiškai, o tik per mokslą, bet tikrasis žmogus, kuriam išvaduoti, be mokslo, yra nemaža kitų priemonių.

N. Černyševskio raštuose Dž. S. Milio vardas sutinkamas dažniau, negu O. Konto vardas. Dž. S. Milio socialinės pažiūros išsamiai analizuojamos „Antropologiniame filosofijos principo“ ir Černyševskio pridėtose pastabose Dž. S. Milio „Politinės ekonomijos apybraižų“ knygos vertime. Kartais Milio teiginiai susilaukia Černyševskio pritarimo, bet pakankamai akivaizdi riba skiria šiuos mąstytojus: Černyševskis — socialistas, Milis — buržuazinis individualistas. Nors Dž. S. Milis ir simpatizavo socializmo idėjoms, bet pirmiausia jam rūpėjo likimai asmenybių, kurioms grėšė pavojus ištirpti pilkoje suvidutinėjusioje masėje, siūbtelėjusioje į istorijos avansceną. Jis galvojo apie Europos sukiniškėjimo pavojų, kai nuasmeninta masė visiškai nuslopins individą. N. Černyševskis Dž. S. Milio nuogaštavimuose ižiūrėjo jaudinimąsi žmogaus, „pagal savo asmeninę padėtį priklausančio sluoksniams, jaučiantiems savo žlugimą nuo permainos, naudingos visai visuomenei“⁵. Jis buvo įsitikinęs, kad Dž. S. Milis smarkiai klysta, manydamas, jog masės jau dominuoja istorijos scenoje; laikas, kai plačiosios liaudies masės paskelbs savo nuosprendį visuomeninei struktūrai, dar yra ateityje, ir jo artėjimo reikia ne baimintis, bet visokeriopai jį sveikinti.

Su Sen Simono mokyklos išeivio O. Konto visuomeniniais idealais N. Černyševskis nesutiko todėl, kad pagal sensimonistų planą visuotinis gėris turėjo būti realizuotas organizacijos, suformuotos, „remiantis veidmainingu katalikybės idealizavimu“⁶. Tokio tipo organizacija neturėjo

⁴ Ten pat, p. 691—692, 784.

⁵ Ten pat, p. 177.

⁶ Ten pat, p. 141.

nieko bendra su socializmu, nes jos struktūrą sudaro asmenybių diktatūra ir besąlygiškas masių paklusnumas: vadinasi, vėl triumfuoja individualizmas, šį kartą elitinis.

Įvairiapusiškai ir kritiškai pozityvizmą išanalizavo V. Solovjovas. Priešingai primityviems oficialiosios ideologijos šalininkams, laikiusiems pozityvizmą materializmo atmaina, V. Solovjovas visiškai apibrėžtai įvertino pozityvizmą, kaip idealistinės filosofijos atmainą. Knygoje „Vakarų filosofijos krizė. (Prieš pozityvistus)“ jis rašė: „...Nors antraeiliai pozityvistai paprastai ir pasiduoda materialistinėms pažiūroms, bet tikriesiems pozityvizmo atstovams — Ogiustui Kontui, Miliui, Spenserui — materija ar atomai yra tokios pat metafizinės, jokios pozityvios tikrovės neturinčios abstrakcijos, kaip ir visos kitos senosios metafiziskos substancijos ar esmės“⁷. Bet ir atsisakymas nuo materializmo negalėjo sutaikyti V. Solovjovo su pozityvizmu. Visos pagrindinės šio mokymo savybės buvo jam svetimos. Kantiška žmogiškosios minties istorijos traktuotė nuosekliai viena kitą pakeičiančių stadijų pavidalu — nuo kupinos suklydimų teologinės stadijos prie sveikesnės, bet vis dar smarkiai klystančios metafizinės ir pagaliau prie pozityvios, tikrai mokslinės, be jokių trūkumų stadijos — V. Solovjovui atrodo kaip iki kraštutinumo suskaidyto ir vienpusiško mąstymo pavyzdys. Pozityvizmą jis kaltina tuo, kad šis žmogiškosios dvasinės veiklos pagrindines formas pavertė atskirais, uždariais pradais, kurie vienas kitą neigia ir kovoja tarpusavyje. Jų kova įvelia „žmogiškąjį pasaulį į tokią protinės nesantaikos būklę, kurioje jis tebėra ligi šiolei“⁸. Mokslas nepajėgia išgelbėti pasaulio iš protinės nesantaikos, nes orientacija vien tik į mokslą pagilina krizę, kurią išspręsti bus galima tik mokslo, filosofijos ir religijos „universalios sintezės“ būdu. Pozityvizmo fenomenalizmas, V. Solovjovo nuomone, nesulaikomai stumia šią filosofiją į „tamsią neišvengiamo skepticizmo prarają“⁹ ir išsigelbėti tegalima, sugrįžus prie esminių sprendimų.

Kitaip V. Solovjovas vertino O. Konto vėlyvojo kūrybos laikotarpio idėjas. Rašydamas studiją „Pozityvios politikos sistema“, O. Kontas išgyveno gilią savo pažiūrų evoliuciją, skausmingai pervertino ankstesnius įsitikinimus ir atsisakė kai kurių svarbių pozityvizmo momentų. Vėlyvąjį Kontą V. Solovjovas pripažino vienu reikšmingiausių ir originaliausių XIX a. Europos mąstytojų.

L. Tolstojus, F. Dostojevskis pozityvizmą sutiko labai priešišškai ir daugelį savo kritinių pastabų išreiškė ankstyvojo egzistencializmo dvasia. Scientizme jie išvelgė gudravimą, atitraukiantį nuo tikrai svarbių žmogiškosios egzistencijos problemų, matė jame išklydusios iš tiesos kelio civilizacijos gimimą.

Sunku nuspręsti, kuri įtakinga XIX a. antrosios pusės Rusijos filosofinės minties srovė būtų pasekusi pozityvizmu, perimdama visus jo pa-

⁷ В. С. Соловьев, Собрание сочинений, т. I, СПб, 1911, стр. 68—69.

⁸ В. С. Соловьев, Собрание сочинений, т. II, СПб, 1911, стр. 5.

⁹ В. С. Соловьев, Собрание сочинений, т. I, стр. 298.

grindinius teiginius. Atskirus pozityvizmo teiginius skolinasi daugelis srovių, bet scientizmą, fenomenalizmą ir subjektyvizmą kartu, vienoje vietoje, retai galima buvo sutikti to meto rusų mąstytojų kūrinuose. Narodnikystės ideologų P. Lavrovo ir N. Michailovskio raštuose pastebimas fenomenalizmas, bet jų pažiūros buvo labiau priešingos pozityvizmui, negu turėjo su juo ką nors bendra. Todėl ir narodnikystės filosofiją nederėtų laikyti pozityvistine.

Daugelis gamtininkų nors ir laikė save pozityvizmo pasekėjais, bet šiuo atveju, kaip ir dažnai pasitaiko dvasinės kultūros istorijoje, susiduriame su klaidingu savęs įvertinimu: pagrindiniai ontologiniai ir gno-seologiniai principai, maždaug nuosekliai išdėstyti pačių gamtininkų, rodo, jog daugelis jų laikėsi ne tiek pozityvizmo, kiek gamtamokslinio materializmo pozicijų. Vėliau, plintant empiriokriticizmui, tikrųjų pozityvistų gamtininkų šiek tiek pagausėjo.

Nuosekliausiai pozityvistais Rusijoje XIX a. antroje pusėje reikėtų laikyti V. Lesevičių, G. Vyrubovą, J. De-Robertį. G. Vyrubovas didesnę savo gyvenimo dalį praleido užsienyje. Paryžiuje jis kartu su E. Litre leido tarptautinį žurnalą „La philosophie positive“ (1867—1883). V. Lesevičiaus darbai ypač įdomūs tuo, kad jie atspindi pereinamąjį pozityvizmo laikotarpį Rusijoje, kai iš pirmojo etapo pozityvizmas perėjo į antrąjį — empiriokritinį — etapą.